

**O'RTA OSIYO DAVLARINING XVII-XIX ASR BIRINCHI YARMIDAGI
TARIXIY GEOGRIYASI VA KARTOGRAFIK TADQIQOTLARI.**

Boyto'rayev Sirojiddin Usmon o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute o'qituvchisi

Ishxujayev Nurbek Sherzod o'g'li

Safarboyev Azamat Anvar o'g'li

DTPI Pedagogika fakulteti Jismoniy

madaniyat ta'lim yo'nalishi talabalari:

Annatsiya: O'rta Osiyo sharqiy Yevropa bilan juda kadim zamonlar-dan bizning eramiz boshlanmasdan ilgari iktisodiy aloka boglangan edi. Bu alokalar keyingi davrlarda xam mavjud bulib, X asrda ayniksa Xorazm, Markaziy osiyo, Xazar xokonligi bilan u orkali esa, Rus bilan yakindan ikti-sodiy va siesiy alokalar kilgan. Mugullar xokimiyati davrida karvon savdosi ancha avj olgan Rus yilnomalarida XVII asrda nijniy novgorodda kuppina Buxoro va Xiva savdogarlari yashaganligi xakida eslatib utiladi.

Kalit so'zi: O'rta Osiyo, Yevropa, Xorazm, Markaziy osiyo, Astraxan, Buxoro amirligi, Zarafshon, Uzbeklar.

Kirish

XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida Samarkand Buxoro amirligining markazi edi. Amirlik Eron, Xiva va Kozok tuzumlari bilan chegaralangan edi. Zarafshon, Kashkadare viloyatidan tashkari Surxondare viloyati hozirgi Tojikiston xududidagi Xisor, Xujand, Panjob, Panjikent va Zarafshon daresining yukori kismi, Turkmanistonning Murgobgacha bulgan barcha erlari, Nurota erlarining bir kismi, Chorjuy, Karshi, Karki, Balx, Shaxrisabz, Kitob kirgan XVIII asr 2-chi yarmida Buxoro amirligining mus-taxkamlanishi davlat tarkokligini tamomila tugutaolmadi. Yakin atrofda amir xokimiyatiga buysunmaydigan bir kator bekliliklar erlari mavjud edi. Masalan, Jizzax va Uratpa xamda boshka mustakil va yarim mustakil tumanlar Buxoro xalki utrok va kuchmanchilardan iborat edi. XVII asrning 2-chi yarmidan boshlab mamlakatda xujalik muayyan darajada Buxoro amirligining axolisi usa boshladi. Axoli soni XIX asr boshlarida sal kam 2 million kishiga etdi.

Buxoro amirligining tarkibiga kirgan barcha xudud-larda deyarli kup millatli xalklar yashardi. Amirlik axolisi tarkibiga kuppina elatlar kirar va ularning kupchiligini uzbeklar tashkil etardi. Kup sonli Tojiklar va turk karluklar, arablar, eronliklarning avlodlari bulgan Marvliklar, muminlar va boshkalar ya`ni juxutlar va xindular utrok edi. Kichik va urta juzlardan chikkan kozoklar Buxoro amirligining shimoliy sharkida yashardi. Amirlikda shuningdek, Rossiya fukarosi bulgan 3000ga yakin tatarlar xam

yashardi. Buxoro amirligining xalki utrok va kuchmanchilardan iborat edi. Kuchmanchi va yarim kuchmanchi axoli asosan Kashkadare va Zarafshon vodiya-sida joylashib kolgan. Kuchmanchi uzbeklarning kurgina kabilalarning avlodlaridan tarkib topgan ayrim maxal-liy turk kabilalarining avlodlari xususan, xitoy-kipchoklar markazlari shuningdek, amudarening ung soxili buylab, Chorjuydan boshlab, Turkmanlar xamda Kozoklar xam yarim kuchmanchi axoli bulib kolaverishadi. XIX asr urtalarida Xonliklarning barcha axolisining umumiy soni chamasi ikki yarim million kishidan ortik bulgan.

Geografik jihatdan Xorazm uzaro katta kum saxrosi bilan bulingan Amudare suvi bilan sugorishadigan suv buyi deb nomlanuvchi va Kopetdog en boglaridagi tog buyi deb nomlanuvchi viloyatlardan tashkil topgan edi. XIX asrning boshidagi ma`lumotlarga karaganda "Xiva xonligining xududi 19 ming kv. millionga etib bu erda 900 000 ga yakin axoli yashaydi" Xorazmga tegishli erlar 70 tu-manga bulingan edi. Xiva xonligining chegaralari bar-karor emas edi. Davlatdagi va kushni mamlakatlardagi siesiy axvolga karab uzgarib boradi. Xonlik kozok xon-larining erlari Eroon va Buxoro amirligi bilan chega-radosh edi. Xiva xonligining xududi XIX asrning butun 1-chi yarmi mobaynida doimo uzgarib turgan Turkman ko-rakalpok axolisi yashaydigan yangi tumanlar va viloyatlar xonlik tarkibiga kushilib Xiva xonligi chegaralari ancha kengaygan.

Xiva xonligining axolisi 350-500 000 kishidan ibo-rat edi Utrok uzbek axolisi 65%, turkmanlar 28% bulib, kolgan axolini kozoklar va korakalpoklar tashkil etardi. Uzbeklar kabila-kabila urug-urug bulib, voxani shimo-liy kismida asosan Amudare tarmok ezgan mansabida joylashgan. Xonlik xududida jami 20 ta uzbek kabilasi bulib, ular orasida kungirok, mangit, nayman, kipchok, kiet kabilalari eng kuchli va kup sonli kabilalar edi.

1924 yilgi tekshirish vaktida Xiva shaxrida 4029 xo-nadon borligi aniklangan XIX asr feodal Xiva xonligida 140000 tagacha axoli xonadon bulgan. Axoli soni belgilanganda rus statistikalari xar bir xonadon 5 kishi deb xisoblangan. Shaxar axolisi 50 000 jondan iborat bu-lib, ulardan 25000 tasi Xiva shaxrida yashar edi.

Kukon xonligi XVII asr oxiri XIX asrning 1-chi yar-mida shimolda Rossiya bilan garbda Xiva va Buxoro bilan janubda koratepa darvoz va kulob bilan sharkda Sharkon xonligi tarkibiga kuyidagi viloyat va shaxarlar kiradi. Sirdarening sul soxili bilan korategin oraligidagi Kukon viloyati Sirdarening ung soxilidan to Olatovgacha bulgan Namangan viloyati, Xujand shaxri, Xujand bilan Toshkent oraligidagi Uratepa viloyati xonlikning eng shimoliy viloyati. Bundan tashkari xonlikning tarkibiga Balxash kuli bilan Sirdarening yukori okimi oraligi erdagi erlar kiradi. Billur togining garbidagi korate-gin kulob, shugnon singari bir kator togli tumanlar xam Kukon xonligiga tegishli edi. Bu erlar Kukonliklarga XIX asrning 30 chi yillarida buysundirilgan bulsada, ular tez-tez kuldan ketib, Buxoro amirligi ixtieriga utib turardi.

Kukon xonligining axolisi shu asrlarda 3000 ga yaqin edi. Shu davrda Kukonda 80000, Toshkentda 60000 kishi yashagan Kukon xonligining axolisi asosan Uzbeklar, to-jiklar, kirgizlar, kozoklar, uygurlar, korakalpoklardan iborat edi. Bu erda oz mikdorda Yaxudiy-lar,xindlar,tetorchilar va boshka elatlarning vakillari xam yashar edilar. Utrok axolining kupchiligi uzbeklar bulib, ularning asosiy kismi bu erga XIXasr 1-chi yar-mida va undan oldin kuchib kelishgan edi. XVIIlasrning 1-chi yarmidagi siesiy vokealar ayniksa, Buxoro xonli-gidagi majoralar Toshkent, Markaziy osiyoni shimoliy sharqiy tuplamlariga bostirib kelishi axolining Fargona vo-diysiga kuchib kelishiga sabab buldi. Xisor singari Fargona xam geografik jixatdan kulay joylashgan bulib, turli majoralardan chetrokka turganligi sababli turli kuplab kishilar shu tomonlarga kuchib kelishardi. Kukon xonligi axolisining kup sonli guruxini kadimgi axoli avlodlari tashkil etgan. Ulardan bir kismi etnik tarzi va tili tojik tilini salab koyaga va togga yaqin xamda Pomirning tog dexkonchilik viloyatlarida kisman Tosh-kent viloyatida yashagan Fargona vodiysidagi murakkab etnik tarkibning eng kup sonli axoli guruxini turkiy-lar tashkil etgan. Ular Toshkent viloyati-da,Yettisuvda,kozok dashtlarining janubiy kismida yasha-gan. Bu guruxningg umumiy nomi xuddi Xiva dashtdek "sart"bulgan kirgizlar va kuchmanchi uzbeklar xam ular bilan korishib ketib utroklashgan. Ming urugiga mansub uzbeklar ilgarirok utroklashgan. Musurmonkul kipchok mingboshi lavozimini egalaganda, Sheralixon xokimiyati davridan (1842-1845y) siesiy mavkei kuchli bulgan kip-choklar xam yarim kuchmanchi xalklar jumlasiga kirgan. Birok axoli musurmonkul kipchokning jazosini beradi. Kirgizlar xam kuchmanchi edi Xorazmdan kuchib kelgan ko-rakalpoklar xam kuchmanchi edi.

XULOSA

Chor mustamlakachilari ulkadagi er-suv munosabatla-rini uz manfaatlariga xizmat kildirishga intildilar. Ular avvalo erdan va suvdan foydalanishga tugridan-tugri aralashdilar Chorizm boskinchi ma`muriyati birinchi galda solik undirishga xarakat kildi.

XIX asr oxirlarida Rossiya sanoati jadal sur`atda usdi Yangi tukimachilik markazlari uchun avvalo asosiy xom-ashe Turkiston paxta va pillasi kerak edi. Rossiyada ellanma mexnati asoslangan tukimachilik sanoatining tez usishi Turkistonda paxta yakka xokimligining kuchayishiga olib keldi. 1880 yilda Turkiston paxtasi rus sanoati extiejning 25%ni kondirgan bulsa xam rakam yil sayin oshib borib, birinchi jaxon urushi arafasida 50% ga etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelalak yo`q. –T.: Sharq. 1998.
2. Hasanov M. Sayyoh olimlar. –T.: 1974.
3. Ahmedov E.A. O`zbekiston shaharlari. –T.: O`zberiston. 1991.
4. O`zberistonda etno-demografik jarayonlar. Xalqaro konferensiya materiallari. 1-2-qismlar. T.: 2005.

5. Bobojonova D. O`zbekistonda demografik jarayonlar va ularning xususiyati. –T.:
Fan, 1995.

